

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ БЕЗБАР'ЄРНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Глазкова І. Я., Хатунцева С. М.

ВСТУП

Складні й загрозові умови воєнної агресії не зупиняють загального прагнення України до подальшої євроінтеграції, що супроводжується реформуванням усіх галузей суспільно-політичного, соціально-економічного, культурно-освітнього життя. Пріоритетним напрямом радикальних перетворень є створення відкритого громадянського суспільства, побудованого на визнанні цінності рівності прав і можливостей кожного/кожної. Мова іде про таку модель суспільства, де відсутні штучні бар'єри, тобто середовище, що оточує нас, має бути безбар'єрним.

Безбар'єрне середовище ефективно створює сприятливі умови життя, за яких кожна людина незалежно від своєї статі, віку, фізичних можливостей чи стану здоров'я не позбавляється головних можливостей для життя, розвитку, освіти, роботи і здатна почуватися щасливою¹.

Саме за таких умов кожна людина здатна максимально реалізувати свій творчий потенціал і почуватися впевнено й захищено. Отже, безбар'єрність стає справжньою філософією суспільства без обмежень, а на рівні особистості – це реалізована внутрішня готовність створювати середовище, у якому буде комфортно всім.

Слід зазначити, що проблема безбар'єрності регулюється низкою державних документів, зокрема указом Президента В. Зеленського «Про забезпечення створення безбар'єрного простору в Україні» (3 грудня 2020 р.), «Національною стратегією із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року» (14 квітня 2021 року). У документі сказано, що метою «Національної стратегії» є створення безперешкодного середовища для всіх груп населення, забезпечення рівних можливостей кожній людині реалізувати свої права, отримувати послуги на рівні з іншими шляхом інтегрування фізичної, інформаційної, цифрової, соціальної та громадянської, економічної та освітньої безбар'єрності до всіх сфер державної політики. В документі

¹ Потапенко О. Б. Концептуальні засади створення безбар'єрного освітнього середовища. *Перспективи та інновації науки*. 2023. № 10(28). С. 348–360. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-10\(28\)-348-360](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-10(28)-348-360) ..

вказано, що фізична безбар'єрність передбачає розробку єдиних і зручних транспортних й архітектурних стандартів, це означає, що все наше навколишнє середовище: будівлі, вулиці, тротуари, транспорт мають бути фізично доступними для всіх людей, особливо для маломобільних груп населення².

Інформаційна безбар'єрність передбачає отримання інформації та користування всіма технологіями незалежно від мобільності, функціональних порушень чи комунікативних можливостей людей. Суть цифрової безбар'єрності полягає у можливості вільного доступу всіх соціальних груп до послуг інтернету. Суспільна і громадянська безбар'єрність передбачає створення рівних можливостей для активної участі людей у громадському житті, такий підхід підкреслює, що відмінності кожного лише посилюватимуть й розвиватимуть наше суспільство³.

Соціальна безбар'єрність передбачає забезпечення гідних умов участі окремих людей та суспільних груп у житті громад, забезпечення дозвілля та середовища для самовиявлення і створення рівних можливостей та вільного доступу до освіти, зокрема освіти протягом життя, а також перенавчання та опанування додатковими професійними навичками.

Економічна безбар'єрність спрямована на формування підприємницької культури ведення господарської діяльності, забезпечення умов, за яких людина може працевлаштуватись і відчувати себе захищеною від проявів дискримінації.

Слід зазначити, що на практиці створення безбар'єрного середовища в Україні переважно відбувається у контексті політики щодо людей з інвалідністю, представників маломобільних груп. Водночас, як свідчить зарубіжний досвід, такий методологічний підхід є дещо звуженим, оскільки не залучені люди старшого віку, матері з дітьми до 6 років, діти, що залишилися без батьківського піклування, молодь, національні меншини, міграційні спільноти.

Наше дослідження сфокусовано на суті освітньої безбар'єрності, а також стратегіях, тактиках, методах і прийомах запобігання та подолання освітнім бар'єрам на мікрорівні, тобто безпосередньо суб'єктами освітнього процесу під час його реалізації.

² Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року від 14.04.2021. № 366-р / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-p/conv#Text>.

³ Безбар'єрність та умови для інклюзивного навчання. *Новий освітній простір, безбар'єрність* : інформаційний посібник. URL: <http://surl.li/redsp>.

1. Історичний екскурс проблеми безбар'єрності

На сьогодні Україна перебуває на самому початку шляху формування безбар'єрного середовища і сподіватися на швидкі результати не доводиться, оскільки, у США цей процес зайняв майже 30 років.

Ідея інклюзії виникала ще в XIX столітті, коли видатні особистості, зокрема Жан Жак Руссо, висловлювали концепцію рівності та права на освіту для всіх дітей, незалежно від їхніх можливостей та обставин.

Першим значущим кроком розбудови ідеї безбар'єрності в сучасному суспільстві стало прийняття Генеральною Асамблеєю ООН резолюції 31/123 від 16 грудня 1976 року, яка оголосила 1981 рік Міжнародним роком людей з інвалідністю. Ця історична подія стала переломним моментом у боротьбі за визнання прав людей з інвалідністю, краще розуміння їхніх потреб та оцінку їхніх можливостей. Після Міжнародного року людей з інвалідністю була запроваджена Всесвітня програма дій щодо людей з інвалідністю, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 3 грудня 1982 року (Резолюція 37/52). У резолюції 37/53 від того ж 3 грудня 1982 року Генеральна Асамблея ООН проголосила період з 1983 по 1992 рік десятиліттям людей з інвалідністю. Ці ініціативи викликали значне зростання громадської, правової, соціальної активності у сфері захисту прав людей з інвалідністю на міжнародному, регіональному та національному рівнях ⁴.

У Європі та США після Другої світової війни зростає усвідомленість необхідності створення середовища, що було б без бар'єрів, оскільки збільшилася кількість людей з різними фізичними та психічними обмеженнями. У 1950-х роках в Раді Європи була утворена комісія, що займалася розробкою такого середовища, спрямованого на врахування потреб людей з обмеженими можливостями. Публічний рух "Barrier Free Movement", створений у США в 1950-х роках, відіграв важливу роль у розв'язанні проблеми доступності, реагуючи на потреби ветеранів-інвалідів війни в'єтнамської війни в отриманні освіти та роботи. Визнання фізичних бар'єрів у навколишньому середовищі як серйозної проблеми, яка заважає активному життю маломобільних груп населення, призвело до удосконалення законодавства США щодо адаптації середовища до потреб людей з обмеженими можливостями впродовж наступних десятиліть ⁵. Слід зазначити, що чимало факторів сприяло розвитку інклюзії та безбар'єрності у світі. Передусім, старіння населення відіграє важливу роль у цьому процесі. Наприклад,

⁴ Accessibility for the Disabled. A Design Manual for a Barrier Free Environment. United Nations. New-York, 2021. URL: <http://surl.li/redsl>.

⁵ Лещук Г. В. Концепт безбар'єрності в теорії та практиці інклюзії. *Інклюзія в дії: стратегії впровадження в Україні та світі*: колективна монографія. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2022. С. 8–28. URL: <http://surl.li/redp>.

бізнес звертає увагу на потреби людей похилого віку, розробляючи товари та послуги, що враховують їхні потреби, як от поручні в душі чи низькі пороги в душових кабінах. Поряд з цим, соціальна орієнтованість у розвинених країнах підтримує рух до інклюзивної суспільної моделі, акцентуючи увагу на різноманітті та гендерній рівності. Технологічний та економічний прогрес також відграють свою роль, забезпечуючи інноваційні засоби, що полегшують життя людям з обмеженими можливостями, наприклад, додатки з жестовою мовою для глухих або читувачі екранів для незрячих. Інклюзія виявляється вигідною як для бізнесу, так і для економіки загалом, сприяючи збільшенню ринку, покращенню репутації та зміцненню компаній чи брендів завдяки акценту на потреби та права людей.

На нашу думку, інклюзія, як соціальне явище, пройшла декілька історичних етапів:

1. Виключення: спочатку люди з інвалідністю були виключені з суспільства і не вважалися його членами.

2. Сегрегація: ізоляція в умовних “гетто”, відокремлення від інших у суспільстві. Сегрегація в США закінчилася після історичного рішення Верховного суду у справі *Brown проти Борду освіти* в 1954 році. У цьому рішенні суд визнав, що розділення учнів за расовою приналежністю у школах незаконне. Після цього уряд впроваджував різні заходи, включаючи обов’язкове використання автобусів для забезпечення рівних можливостей для всіх учнів, незалежно від расової приналежності.

3. Інтеграція: особи з інвалідністю стали частиною суспільства, отримуючи доступ до освіти, роботи та дозвілля, а їхні потреби стали цікавити суспільство.

4. Власне інклюзія: люди з інвалідністю активно беруть участь у суспільному житті, приймають рішення та несуть відповідальність, дотримуючись принципу «Нічого для нас без нас». Початок руху за інклюзію відбувся в грудні 1955 року в Монтгомері, Алабама, коли темношкірим людям дозволяли лише стоячи їздити в задній частині муніципального автобуса. Роза Паркс, втомлена після роботи, відмовилася поступитися місцем світлошкірому чоловіку, що призвело до її арешту. Цей інцидент спровокував бойкот темношкірих громадян, серед яких були працівники транспортної системи, і тривав 381 день, в результаті чого багато процесів у місті були паралізовані.

Інклюзія – це процес залучення всіх громадян до життя суспільства, незалежно від їхньої національності, інвалідності, сексуальної орієнтації, гендерної належності або інших ознак. Це відбувається шляхом зменшення бар’єрів і дискримінації, які заважали їхній повноцінній участі у суспільних процесах. Наприклад, недоступність

виборчих дільниць для людей з інвалідністю або упередження щодо осіб з різною національністю чи сексуальною орієнтацією стають перешкодами для їхнього вільного прояву в суспільстві. Останнім часом спостерігається зростання свідомості та попиту на рівність у суспільстві, що сприяє змінам в цьому напрямку. Тепер кожна людина має можливість брати активну участь у житті суспільства.

Основний принцип інклюзії полягає у забезпеченні рівних можливостей для всіх людей, а також у відповідальності за ці можливості. Це означає, що всі члени суспільства мають однаковий доступ до освіти, роботи, політичної участі, дозвілля, творчого самовираження та інших сфер життя, без спеціальних умов або обмежень.

5. Безбар'єрність. Якщо інклюзія – це процес, то безбар'єрність це – суспільна норма. Коли говоримо бар'єри, варто згадати про світ, який нас оточує. Варто згадати тут про доступність та універсальний дизайн.

Доступність – це можливість мати доступ до об'єктів або послуг. Цей аспект регулюється нормами й стандартами, які застосовуються, наприклад у будівництві. Завдяки йому можна створити, наприклад, дійсно зручні нормативні пандуси.

Універсальний дизайн – це дизайн усіх речей, які нас оточують, у центрі уваги якого знаходиться людина і який враховує потреби кожного і кожної. Він не передбачає прописаних норм і стандартів, але він має певні принципи.

У літературних джерелах говорять про 7 принципів універсального дизайну: рівність та доступність використання; гнучкість використання; простота й інтуїтивність використання; доступно викладена інформація; терпимість до помилок; малі фізичні зусилля; наявність необхідного розміру, місця, простору⁶.

Зусилля державних інституцій, приватних структур і громадянського суспільства щодо безбар'єрності в Європі та світі в основному зосереджені на таких ключових сферах: транспорт, інформаційні комунікації, міська інфраструктура, освіта, ринок праці та зайнятість.

Вказані напрями та практики корелюються з Цілями сталого розвитку ООН, зокрема Ціллю 11 «Забезпечення інклюзивності, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст і населених пунктів», і програмними документами різного рівня щодо осіб з інвалідністю, загалом визначаючи 8 пріоритетних напрямів:

1. Доступність товарів та послуг, просування ринку допоміжних пристроїв.

⁶ Що таке інклюзивність та безбар'єрність? Інклюзія в Україні // Beetroots academy. URL: <http://surl.li/rakmu>

2. Залученість (забезпечення можливості користування всіма перевагами громадянства ЄС, усунення бар'єрів для рівної участі у громадському житті та дозвіллі, сприяння наданню якісних послуг у громадах).

3. Сприяння рівності (боротьба з дискримінацією та підтримка рівних можливостей).

4. Збільшення зайнятості (збільшення участі осіб з обмеженими можливостями на ринку праці, де вони нині представлені недостатньо).

5. Підтримка освіти та навчання (сприяння інклюзивній освіті та навчанню протягом усього життя).

6. Соціальний захист (підтримка гідних життєвих умов, боротьба з бідністю та соціальним відчуженням).

7. Охорона здоров'я (забезпечення рівного доступу до медичних послуг та відповідних закладів);

Зовнішні дії (просування відповідного порядку денного у рамках програм розширення ЄС та міжнародних програм розвитку⁷).

Україна вже робила певні кроки задля підвищення рівня безбар'єрності українського суспільства, об'єднуючи зусилля з міжнародними партнерами. Зокрема у 2020 р. наша держава стала учасницею міжнародного проекту «Партнерство Біарріц», яке започатковане лідерами країн Групи семи (G7) – Канадою, Францією, Німеччиною, Італією, Японією, Великою Британією та США. Мета партнерства полягає у консолідації зусиль у забезпеченні гендерної рівності, досягнення рівних прав і можливостей у суспільстві та відсутність обмежень за будь-якими ознаками. У рамках проекту «Партнерство Біарріц» Україна взяла на себе зобов'язання у п'яти сферах: забезпечення доступості публічного простору, сприятливого для сімей з дітьми та маломобільних груп населення; освіта дітей щодо рівності прав чоловіків і жінок запобігання насильству; забезпечення рівності в оплаті праці чоловіків і жінок; створення сприятливих умов для підвищенні ролі чоловіків у піклуванні про дітей.

2. Освітня безбар'єрність в Україні: сутність, стан, виклики

В Україні відбуваються значні зміни, що спрямовані на забезпечення рівноправного доступу до освіти для всіх категорій громадян. Це відповідає статті Конституції України, яка гарантує право кожного на освіту. Актуалізація цього принципу вимагає детального аналізу конкретних умов та потреб різних груп населення, щоб створити спеціальні умови для кожної з них.

⁷ Створення безбар'єрного середовища та соціальна інклюзія: світовий досвід для України : аналіт. доп. / Зубченко С. О., Каплан Ю. Б., Тищенко Ю. А. Київ : НІСД, 2020. 24 с. URL: <http://surl.li/dhmk>

Це питання загострюється в контексті інтеграції національної освітньої системи до європейського простору освіти, у якому безбар'єність визначається одним із ключових пріоритетів (Римське комюніке, 2020) та необхідності розроблення та встановлення стандартів безбар'єрності та інклюзивності в сучасних закладах освіти (План дій з інтеграції та інклюзії на 2021–2027 (Брюссель, 2020). До того ж, сучасні реалії війни в Україні показали всьому світові необхідність чіткого і неухильного дотримання прав кожної людини, оскільки нівелювання та ігнорування цих прав може призвести до негативних соціальних наслідків. Тому, важливим є розвиток суспільства, в якому поважають права кожної особи без виключення, а система освіти побудована з урахуванням положень низки міжнародних документів (Загальна декларація прав людини ООН (1948), Конвенція ООН про права людей з інвалідністю (2006), Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів (1993), Саламанкська декларація про Принципи, політику та практичну діяльність в галузі освіти з особливими потребами та Рамки дії до неї (1994), Копенгагенська декларація соціального розвитку (1995), Дакарські рамки дій для «Освіта для всіх»: виконання наших колективних зобов'язань (2000), Інчхонська декларація: Концепція розвитку освіти до 2030 року (2015), що передбачають певні заходи щодо підвищення обізнаності суспільства про рівні права на освіту для всіх та створення оптимальних умов для навчання.

За офіційними даними Міністерства освіти і науки України, у 2022–2023 навчальному році кількість лише учнів з особливими освітніми потребами закладів загальної середньої освіти збільшилась на 1175 осіб, порівняно з попереднім роком, і становить 33861 учнів. Якщо поглянути на статистику ширше, то за період з 2017 до 2023 роки кількість дітей з особливими освітніми потребами зросла у 4,7 рази. За останні п'ять років кількість учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивних класах ЗЗСО збільшилась більш ніж удвічі.

Проблема створення безбар'єрного освітнього середовища в Україні, особливо в закладах загальної середньої освіти, тісно пов'язана з недостатньою підготовкою та готовністю вчителів до роботи з дітьми, які мають особливі освітні потреби. Це стосується не лише відсутності спеціальних методик викладання, але й невміння належним чином організувати індивідуалізований підхід до навчання кожного учня. Це відображається в таких аспектах (складовій):

– **навчально-організаційному** (підвищення компетентності вчителів у створенні індивідуальних навчальних планів, організації ефективних консультацій, та використанні адаптивних навчальних методик);

– **психолого-педагогічному аспекті** (розвиток навичок надання психологічної та педагогічної підтримки учням, особливо тим, хто потребує додаткової уваги та індивідуального підходу);

– **соціально-реабілітаційному** (підготовка вчителів до ефективної взаємодії з волонтерами, соціальними службами та батьками учнів для створення оптимальних умов навчання та реабілітації).

Розв’язання цих проблем вимагає від держави та освітніх інституцій розробки та впровадження цілеспрямованих програм підвищення кваліфікації вчителів, вдосконалення освітніх стандартів, забезпечення необхідних ресурсів та створення системи моніторингу та оцінки ефективності освітнього процесу для учнів з особливими потребами.

Спільне навчання учнів з особливими потребами в інклюзивному класі без належної організації безбар’єного освітнього середовища може створювати передумови для формування негативного ставлення до процесу навчання, девіантної поведінки, порушень соціальної адаптації, неможливості максимальної реалізації природного потенціалу та конкурентоздатності на ринку праці й обмежує можливість реалізації права на освіту осіб з-поміж вразливих груп, гарантованого Конституцією України.

Іншим викликом для розбудови безбар’єрності в освіті є повномасштабна війна в Україні. Вона по-різному впливає на реалізацію задекларованих в міжнародних та державних документах прав на освіту. Зокрема в абсолютно різних умовах знаходяться особи, які перебувають на тимчасово окупованих територіях або в зоні бойових дій і щодня борються за своє життя; особи, що залишились на місцях постійного проживання далеко від зони бойових дій; внутрішньо переміщені особи; ті, хто перебувають за кордоном; ті, хто перебуває на територіях, звільнених від російської окупації; ті, що постійно проживають близько чи в зоні бойових дій; ті, хто примусово депортовані у росію чи білорусь та ін. Повномасштабна війна лише значно розширила кількісні масштаби кожної з вразливих груп населення та вплив на їхнє життя та освіту. Сучасне освітнє середовище важко адаптується до таких умов.

Проблема освітніх бар’єрів ветеранів є важливим аспектом дослідження з погляду соціальної інклюзії та розвитку безбар’єрного середовища. Ця тема зосереджується на проблемах, з якими стикаються ветерани, які можуть мати не лише фізичні обмеження після війни, але і психотравму.

Інший виклик, що пов’язаний з розбудовою освітньої безбар’єрності в Україні зумовлений швидкою зміною світу. Тому дуже важливо, щоб у будь-якій професії була можливість регулярно отримувати додаткову освіту у комфортному для різних людей форматі. Ще один тренд – це

зміна професії. Люди все частіше освоюють 2–3 і більше фахів протягом життя, а отже, і такі курси мають бути доступними для людей з різними освітніми потребами. Разом з тим, майже всі навчальні курси зараз записуються у відеоформаті, який не підходить для людей з порушеннями слуху та/або зору. Для них необхідно адаптувати такі матеріали, що можуть дозволити собі далеко не всі освітні платформи.

Та освіта пов'язана не лише з роботою. Це ще й можливість дізнаватися нове, спілкуватися, знаходити однодумців, розвиватися, підтримувати мозок у тонусі. Тому популярними зараз стали так звані університети третього віку, де нові знання отримують люди віком 50+⁸.

Дослідження підтверджують, що перші роки життя дитини є визначальними для її подальшого розвитку. При цьому кожна дитина пізнає світ у своєму темпі і потребує різного обсягу зусиль з боку дорослих, особливо, якщо мова йде про дітей із порушеннями розвитку. Важливо інвестувати у розвиток таких дітей у ранньому віці, адже це допомагає уникнути більш серйозних проблем у майбутньому. Реалізувати право дитини на найкращий старт у житті допомагає раннє виявлення та раннє втручання.

Раннє втручання є необхідною та важливою складовою допомоги сім'ям з дітьми раннього віку (від народження до 3-х років) з порушеннями розвитку. Це міждисциплінарна підтримка, спрямована на поліпшення розвитку самої дитини та підвищення якості життя її родини.

Раннє втручання фокусується на дітях у перші роки життя, оскільки вчасне виявлення біологічних та соціальних чинників ризику стосовно порушення розвитку дитини дозволяє почати інтенсивну підтримку в ранньому віці, коли розвиток дитини особливо чутливий до впливу. У цей період можливо найбільше шансів уникнути виникнення обмежень як у функціонуванні сім'ї, так і в фізичному та психо-соціальному розвитку самої дитини.

Раннє втручання охоплює: супровід сімей, де виховують дітей з порушеннями розвитку; підтримку родини в подоланні кризових ситуацій; допомогу родині у розвитку життєво важливих умінь та навичок у дитини; сприяння покращенню взаємодії дитини з членами родини та соціуму.

Раннє втручання відповідає потребам сімей, де виховують дітей від народження до трьох повних років, у яких: по-перше, встановлено певний діагноз, який супроводжується затримками розвитку дитини; по-друге, виявлено затримку в розумовому, моторному, соціально-

⁸ Освітня безбар'єрність – якісна освіта незалежно від віку, стану здоров'я та місця проживання // Управління комунікацій та інформаційної політики. URL: <http://surl.li/redqo> .

емоційному та комунікативному розвитку за допомогою скринінгів або тестів; по-третє, є ризик виникнення затримки розвитку внаслідок певних біологічних та соціальних чинників, наприклад, діти, народжені раніше терміну; діти, народжені з низькою вагою тощо; по-четверте, діти, які перебувають в будинку дитини; по-п'яте, сім'ї, які пережили будь-який травматичний досвід; по-шосте, сім'ї, де батьки мають сумніви та хвилювання щодо розвитку своєї дитини або питання стосовно відносин із маленькою дитиною, її поведінки та взаємодії з іншими людьми.

У сучасному світі існують різноманітні ініціативи, спрямовані на надання ранньої допомоги дітям з особливостями психофізичного розвитку в Україні. Наприклад, Міжнародна громадська організація HealthProm (Лондон), Національна Асамблея людей з інвалідністю України та Благодійний фонд «Інститут раннього втручання» (Харків) з осені 2016 року ініціювали та впроваджують Програму «Батьки за раннє втручання в Україні». Ця програма спрямована на підтримку недержавних організацій, керованих батьками (або створених батьками) дітей з інвалідністю та активних батьків дітей з порушеннями розвитку та/або інвалідністю в їх участі в процесах розробки та впровадження системи раннього втручання в Україні.

3. Запобігання та подолання бар'єрам суб'єктів освітнього процесу як запорука функціонування безбар'єрного освітнього простору

Важливим є розуміння того, як проявляються ті чи інші бар'єри на різних рівнях соціального середовища. Аналіз літератури дозволяє говорити про три рівні прояву різного роду бар'єрів: макрорівень, мезорівень та макрорівень.

Бар'єри на *макрорівні* визначаються відсутністю доступу до механізмів інтеграції у суспільстві. Аналіз даного рівня важливий для розуміння нормативно-правових кордонів функціонування людей з в суспільстві, становища та заходів для зростання участі людей у соціальних процесах, принципів та підходів до організації середовища для незалежного життя людей з особливими потребами. З урахуванням вище сказаного, критеріями аналізу соціального середовища на макрорівні виступає відповідність сформованих у суспільстві ідей, стандартів та норм міжнародному законодавству, ідеям рівності прав людини, недискримінованості тощо.

На *мезорівні* соціуму аналізу підлягають формальні та неформальні норми соціальних інституцій, умови життєдіяльності громад, організацій та установ, соціальних груп, колективів, з якими взаємодіє індивід. Критеріями аналізу соціального середовища на мезорівні є адекватність і повнота реалізації встановлених норм у процесі

життєдіяльності людей з інвалідністю та відповідність існуючих норм їхнім потребам у незалежному житті.

На мікрорівні у фокус уваги потрапляють соціальні середовища утворені референтними групами та особами, необхідними для задоволення найважливіших потреб індивідів: сім'я та найближче оточення, друзі, колеги; трудовий або навчальний колектив, неформальні об'єднання за інтересами тощо.

Найважливішими критеріями аналізу мікросередовища стають медико-психофізіологічні та фізичні особливості самої людини, її соціальні ролі в мікрогрупах, емоційно-вольові, ціннісно-мотиваційні, когнітивні, комунікативні характеристики, характер, умови та принципи соціальних взаємодій, соціальний досвід, самооцінка, усвідомлення свого місця та ролі у соціальних групах та суспільстві, спосіб повсякденного життя, житлово-побутові умови тощо. Отже, на макрорівні визначається ставлення держави та суспільства до громадян, в тому числі тих, які мають особливі потреби. Мезорівень, включаючи соціальні інститути, локальні спільноти та громади, створює чи руйнує соціальні бар'єри на місцях, формує конкретні моделі поведінки індивідів, ставлення до осіб з особливими потребами. Мікрорівень представлений повсякденним життям, пов'язаним із задоволенням різноманітних потреб, реалізацією інтересів, мотивів, установок, цілей осіб з інвалідністю в тих чи інших соціальних умовах. Цей рівень дає можливість скласти уявлення про конкретно-ситуативний досвід організації життєдіяльності індивідів.

У цьому розділі ми зупинемося саме на мікрорівні, оскільки, він безпосередньо пов'язаний з організацією освітнього процесу, та тими бар'єрами з якими стикаються його суб'єкти (як ті, хто навчається, так і ті, хто навчає). На нашу думку, якщо вдається створити безбар'єрне освітнє середовище на мікрорівні, то ця проблема не стоїть так гостро на інших рівнях, крім того, впровадження безбар'єрності на цьому рівні потребуватиме менших фінансових витрат.

У межах нашого дослідження, ґрунтуючись на аналізі літератури та власному професійному досвіді, стверджуємо про доцільність обґрунтування стратегії запобігання бар'єрів освітнього процесу, що зумовлена їх негативними функціями, а також деструктивним впливом на діяльність, а тому й відповідною потребою їх запобігання, до того ж запобігти появі бар'єра значно легше, ніж потім ефективно його подолати⁹. Запобігання потребує менших витрат сил, засобів, часу й

⁹ Глазкова І. Я. Теоретико-методичні засади формування у майбутніх учителів компетентності запобігання і подолання педагогічних бар'єрів у процесі професійної підготовки : автореф. дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04. Запоріжжя : КПУ, 2013. 43 с. URL: <http://surl.li/redqx> .

дає змогу уникнути деструктивних наслідків. Разом з тим, коли не вдалося запобігти появі бар'єра, доцільно говорити про виокремлення стратегії подолання бар'єрів освітнього процесу, що зумовлено необхідністю усунення можливих його деструктивних наслідків. Вказані стратегії забезпечуються сукупністю тактик. Тактику трактуємо як способи, прийоми досягнення певної мети, що виключають, зводять до мінімуму виникнення бар'єрів у процесі навчальної або професійної діяльності¹⁰.

У контексті дослідження в межах зазначених стратегій виокремлюємо такі тактики: прогнозування, сприяння, супроводу, підтримки, аутотренінгу, співробітництва, стимулювання.

Доведено доцільність використання тактики прогнозування переважно в межах стратегії запобігання, тоді як тактику співробітництва – у межах стратегії подолання, решта тактик забезпечує реалізацію двох стратегій. Вибір тактики зумовлений ситуаціями освітнього процесу й типами бар'єрів. Доцільність уведення тактики прогнозування зумовлена тим, що прогнозування бар'єра є обґрунтованим припущенням можливості його виникнення. Чим глибша, достовірніша, різнобічніша прогнозувальна діяльність суб'єктів освітнього процесу, тим результативнішою є стратегія запобігання бар'єрам.

Тактика сприяння спрямована на становлення бажання діяти в певній ситуації, вона передбачає надання тому, хто навчається, можливості обирати й бути суб'єктом вибору. Завдання того, хто навчає, полягає в сприянні подоланню страху перед невідомим, розкритті діапазону можливостей того, хто навчається. Це досягається тоді, коли той, хто навчається, самостійно справляється із ситуацією, при цьому діє не інтуїтивно або імпульсивно, а виважено, а той, хто навчає, не нав'язує певного варіанта дій.

Тактика підтримки передбачає спільні превентивні дії того, хто навчається, і того, хто навчає, щодо актуальних і потенційних бар'єрів, у процесі яких вони, спираючись на потенційні можливості того, хто навчається, спільно знаходять адекватні методи й прийоми запобігання та подолання бар'єрів. Тактика педагогічної підтримки передбачає використання певних її видів, зокрема, допомоги, емпатійного слухання, співучасті в спілкуванні. Вона може бути безпосередньою й опосередкованою, тобто мати превентивний або оперативний характер. Так, безпосередня підтримка передбачає пряме включення того, кого підтримують, у діяльність через планування, аналіз тощо.

¹⁰ Глазкова І. Я. Бар'єрна педагогіка як новий напрям педагогічної науки. *Міждисциплінарність як методологія гуманітарних наук : мова, освіта, культура* : матеріали міжн. науково-практ. конф. (Умань, 26-27 квітня 2012 р.). Умань. ПП Жовтий О. О., 2012, Ч. 2. С. 31–34.

Опосередкована – здійснюється без активної участі того, кого підтримують, у вигляді схвалення, спрямування, варіативності навчальних завдань. Превентивний характер підтримки спрямований на встановлення причин, що викликають бар'єри, для запобігання їх появи або подолання. Тобто, випереджаючи події, той, хто навчає, ніби підстраховує того, кого підтримують. Оперативний характер підтримки є реакцією того, хто підтримує, на прохання про допомогу (часто мовчазне).

Допомога передбачає віру того, хто вчиться, у те, що він зможе багато чого зробити сам, при цьому завдання того, хто навчає, – не допустити заблокування активності того, хто навчається, страху перед зовнішньою оцінкою його діяльності. Емпатійне слухання є таким слуханням, при якому фокус уваги усвідомлено спрямовано на особистість того, хто говорить, воно допомагає відчувати емоційний комфорт та захищеність і таким чином сприяє запобіганню бар'єрам. Завдання того, хто слухає, – почути тривожні нотки в голосі того, хто говорить. Співучасть у спілкуванні передбачає виявлення тим, хто навчає, зацікавленості та прихильності за допомогою пластико-мімічної виразності.

Тактика супроводу передбачає зацікавлене спостереження того, хто навчає, з метою забезпечення максимальної самостійності дій того, хто вчиться, щодо бар'єрів освітньої діяльності. Ця тактика спрямована на позицію того, хто навчається, бути не попереду, а поряд з тим, хто навчається, тобто це певного роду упередження від неадекватних дій. При цьому той, хто навчає, з одного боку, є транслятором культурної норми відкритих, довірливих, партнерських взаємин, а з іншого – тією людиною, яка професійно допомагає розвитку особистості.

Доцільність виокремлення тактики співробітництва зумовлена тим, що вона сприяє глибшому обмірковуванню, усвідомленню понять, що вивчаються, досягненню вищого рівня міркування, зростанню пізнавальної активності. Суттєві зміни відбуваються в усіх сферах особистості: мотиваційній (з'являється бажання утвердитися в колективі, довести дієвість власних знань і продемонструвати набуті вміння, завоювати авторитет; потреба в адекватній оцінці власних вчинків, вчинків інших людей та результатів своєї діяльності); емоційній (розвивається почуття співпереживання, зникає байдужість); вольовій (організованість, наполегливість, витримка, терпіння); у сфері саморегуляції (вдосконалюється рефлексія та самооцінка); пізнавальній (набуття знань, критичність, гнучкість мислення, увага).

Тактика стимулювання спрямована на активізацію мотиваційної сфери особистості того, хто навчається, а через неї – і діяльності. Виокремлюючи цю тактику, виходили з того, що педагогічне стимулювання забезпечує підґрунтя як для запобігання, так і для

подолання педагогічних бар'єрів, оскільки воно є об'єднанням досвіду тих, хто навчається (їхнього інтересу, бажань, прагнень), зі знаннями та досвідом тих, хто навчає. Тактика спрямована на збудження прагнення до пошуку, дій.

Дієвість зазначених тактик забезпечується комплексом методів і прийомів, що сприяють запобіганню та подоланню бар'єрів освітнього процесу.

З метою *запобігання бар'єрів освітнього процесу* доцільно використовувати *тактики підтримки, сприяння, стимулювання*.

Так, для студентів, які схильні емоційно переживати невдачі у власній діяльності, доцільно забезпечити такі види *підтримки* (С. Коломійченко), зокрема, *підтримку-допомогу*, що втілюється у конкретних діях, забезпечує запобігання страхів, виникнення фрустрації перед невирішеним бар'єром, *підтримка-консультування*, що виражалася у конкретних порадах щодо запобігання бар'єрів, *підтримка-досвід* передбачає зустрічі з тими, хто готовий ділитися власним досвідом запобігання бар'єрів освітнього процесу, з якими вони стикнулися в процесі навчання.

Щоб зменшити рівень схвильованості занадто стурбованого студента, і, таким чином, запобігти появи у нього емоційного бар'єра, доцільно намагатися менше звертати на нього уваги, даючи можливість заспокоїтися, сконцентруватися. Доречно підбадьорити словами: «Ця тема є важкою для засвоєння, але в процесі її опанування Ви відчуєте, що справа «пішла».

На заняттях слід забезпечувати *сприятливий мікроклімат*, що сприятиме запобіганню бар'єрів у спілкуванні (особливо з тим, хто вчить), запобігатиме виникненню почуття невпевненості у собі, страху перед негативними оцінками судженнями того, хто вчить. Для цього слід уникати наказів, безапеляційних розпоряджень типу: «На запитання буде відповідати ... », «Минулого разу Ви були не готові, що можете сказати сьогодні», до тих, хто вчиться звертатися по імені, уникати погроз типу «На екзамені побачимо, що Ви робили впродовж семестру», намагатися говорити стримано, без зайвої суворості. Також уникати апелювання до обов'язків «Ви повинні», «Ви не маєте права»; реплік-пасток «Вихована людина не повинна так розмовляти»; похвали з «пасткою» – «Ви розумна людина, як можна таке робити?»; упередженого діагнозу мотивів поведінки «У Вас немає бажання вчитися»; несвоєчасних порад, відмови від обговорення питання, зміни теми «Це дуже цікаво. Але давайте краще поговоримо про Ваші оцінки»; змагання «Та хіба це проблема? От у мене проблема складніша».

Приєм *«Крісло успіху»* спрямований на позитивне сприймання свого майбутнього, на розвиток впевненості у власних силах,

мотивацію діяльності. У центрі аудиторії було розташоване чарівне «крісло успіху». Ведучий пояснює, що той, хто у нього сідає, – стає успішною, впевненою у свої силах людиною. Гравець сідає у крісло і розповідає про свої майбутнє, про свою професію, про свій життєвий успіх, як він до нього прийшов. Закінчує він словами «Я успішна людина, я займаюсь улюбленою справою. Я впевнений у свої силах, мої мрії здійснюються, мої плани реалізуються. Я щасливий, я відкритий до розвитку, моє життя таке, яким я його створюю».

Створення сприятливої атмосфери виражається у доброзичливому характері спілкування того, хто вчить, і того, хто вчиться, у прояві довіри, поваги до студента, визнання його значущості, наданні прикладу доброзичливості, передбачливості, тактовності, схвалення студентів тощо, це, в свою чергу, було підґрунтям запобігання емоційних бар'єрів¹¹.

Правильне розташування в аудиторії групи тих, хто вчиться також сприяло запобіганню бар'єрів. Наше дослідження спрямовано на пошук оптимальних варіантів розміщення групи на заняттях. Розглядаємо декілька варіантів розміщення студентів в аудиторії: прямокутник, в лінію вздовж і впоперек аудиторії, витягнутий прямокутник, трапеція, дугою, дугою в два ряди, колом з викладачем у центрі, колом з викладачем на дузі. Отже, існує кореляція між розміщенням членів групи і груповою активністю. Оптимальним варіантом є розміщення напівколом (дуга в 120–140 см) або колом («круглий стіл»). Розміщення колом сприяє створенню психологічної близькості між членами групи (особистісна і соціальна дистанція спілкування) і встановленню контакту (зокрема зорового) між тим, хто вчить і членами групи, між однокурсниками.

Добре відомо, що позитивна оцінка може бути позитивним стимулом до подальшої діяльності, а погана може гальмувати її, стати певним бар'єром. Так, *прийом авансування* передбачає підхід до того, хто вчиться з оптимістичною гіпотезою, вірою в його здібності та успіхи, проектує поведінку студента, який намагається виправдати очікування. Авансування трансформується у прийом емоційного стимулювання тих, хто вчиться, що супроводжується такими висловлюваннями: «У тебе..., тому що ти такий...»; «Твої здібності такі, що у тебе обов'язково буде...»; «Ти такий..., а тому обов'язково...». Прийом *підтакування* полягає у тому, що той, хто вчить, супроводжує висловлювання студентів словами типу: «Так, так...»; «Добре»; «Правильно», тим самим запобігаючи появі невпевненості, страху тощо.

¹¹ Глазкова І. Я. Гуманність: структура, засоби формування. *Проблеми сучасного мистецтва і культури. Зб. наук. праць*. Київ : Науковий світ, 2002. С. 41–47.

Для стимулювання і вмотивування тих, хто вчиться до подолання бар'єрів доцільно використовувати тактики сприяння, підтримка, стимулювання, аутотренінг, співробітництво.

У межах указаних тактик доречним є використання: *прийому прямого навіювання*, який вселяє впевненість у власних здібностях й силах. Наприклад: «Це не так складно», «Ти зможеш це зробити», «З твоїми здібностями це буде неважко зробити». При цьому, ми виходимо з того, що віра у власні сили, у можливість успішно подолати бар'єр є важливим мотиваційним чинником, а впевненість у власних здібностях – це установка щодо власних здібностей. Ми вважаємо, що чим більшою є впевненість у власних здібностях щодо подолання бар'єра, тим наполегливішою є особистість у своїх діях.

Ефективним є прийом *вербального переконання* у поєднанні з «прямими» доказами того, що особистість може це зробити («Ти помітив, що тепер ти значно краще структуруєш навчальний матеріал, і, відповідно, робиш змістові висновки при написанні творів», «Я дуже рада, що Ви навчилися аналізувати і використовувати теоретичний матеріал»).

Підбадьорювання та запевнення – прийоми підтвердження того, що той, хто вчить хоче прийняти думки й почуття студента безвідносно до того, якими б вони не були: «Так, я розумію твій стан», «Приємно чути», «Продовжуйте, продовжуйте», «Це цікаво» тощо. Ці репліки сприяють початку діалогу, знижують напруженість студентів, яка виникала через страх бути незрозумілим або отримати мовчазну відмову.

На заняттях доцільно використовувати *питання, котрі прояснюють позицію студента* – питання, що були реакцією, того, хто вчить на висловлену та виражену студентом думку в діалозі. Основною метою таких питань є прагнення прояснити думки, уявлення того, хто вчиться, спрямовувати його, але водночас треба звертати увагу на певні аспекти його власних переживань, думок, уявлень. Прояснюючі питання – це звернення за уточненням до того, хто говорить. Вони допомагають зробити його висловлювання більш зрозумілими, сприяють більш точному його сприйняттю викладачем. Для цього доречно вживати такі фрази: «Я не розумію, що ти маєш на увазі», «Тебе щось хвилює?», «Чи не повториш те, що сказав?», «Так що ж головне?».

Прийом *емоційний відгук* передбачає відображення у формі безпосереднього переживання життєвого сенсу, явища та ситуації. Зовнішньо він виражається у мові, міміці, пантоміміці, а також виступає у ролі регулятора спілкування та зумовлює його способи й засоби. Цей прийом впливає не тільки на окремі дії студента, але й на його емоційний стан у цілому.

Використовуючи прийом прояснюючих запитань, той, хто вчить посилює його дію, встановлюючи зі студентом візуальний контакт. Так, наприклад, очі в очі, сприяє встановленню гарної комунікативної взаємодії з ним, через погляд викладач «посилає» свою віру в нього.

Ефективним є і *прийом «Анонсування»*, який передбачає попереднє обговорення дій щодо успішного виконання завдань, оскільки, ті, хто вчиться енергійно займаються справою, якщо чітко усвідомлюють мету діяльності, а також можливі бар'єри на цьому шляху і прийоми їх подолання.

Для стимулювання діяльності, спрямованої на подолання бар'єрів, також доцільно використовувати *прийом вікаріального навчіння*, сутність якого зводиться до спостереження за успішними діями одногрупника, при якому відбувалося як би «зараження» ініціативністю і прагненням не відставати. Цей прийом є джерелом віри у власні можливості: студент, бачачи як його одногрупник успішно щось опанував, переймається впевненістю, що й він зможе набути необхідних знань і навичок. Спостерігаючи за іншою людиною, суб'єкт може наслідувати, запозичувати і використовувати схожу стратегію поведінки. При цьому той, хто вчить вдається до вербального переконання, що подолання можливо за умови докладання зусиль і віри у власні можливості. З цією ж метою доцільним є *звертання і до минулого успішного досвіду подолання певних бар'єрів*, при цьому вказуючи, що саме сприяло їх подоланню («Минулого разу ти переглянув декілька підручників, виписав цікаві факти, сконцентрувався, і твір був одним із кращих», «Ти можеш, це зробити, але тобі треба докласти зусиль»).

Створення *ситуацій успіху*, що забезпечують відчуття радості досягнення мети шляхом подолання бар'єрів паралельно сприяють усвідомленню й того, що невдачі також мають місце в ході навчальної діяльності і вони є результатом теоретичної або практичної невідповідності. Тобто, з одного боку, ситуація успіху забезпечує сприятливий мікроклімат, а, з іншого, – є стимулом до опанування теоретичних знань і набуття практичного досвіду.

У процесі власної професійної діяльності ми також звернули увагу на те, що студенти не завжди можуть з першого разу подолати певний бар'єр, і, відповідно, це викликає небажання діяти. У такому випадку доречним є *пояснення неуспіху дією певного нестабільного фактора*, наприклад: «Ти не зміг, і це цілком закономірно, адже над цією темою ти працював мало і несистематично». Такий прийом вважаємо вдалим, оскільки він не призводить до вивченої безпорадності, не знижує самооцінку, і в ньому міститься порада для подальшого подолання бар'єра. Отже, з одного боку, ці прийоми забезпечують подолання бар'єрів, а, з іншого, – вчасне їх запобігання.

Суб'єктами освітнього процесу є не лише ті, хто вчиться, таким чином, для забезпечення освітньої безбар'єрності на мікрорівні доречно говорити не лише про стратегії запобігання та подолання бар'єрів тих, хто вчиться, але і тих, хто вчить. Але робимо акцент на тому, що мова йде про мікрорівень, тобто про ті інструменти, що за бажання можуть бути застосовані суб'єктами освітнього середовища. Отже, проблема бар'єрів вчителя є складною, багатогранною та багатоаспектною. У межах проблеми, ми шляхом опитування, анкетування, аналізу літературних джерел і власної педагогічної діяльності, спостереження виокремили найбільш типові та актуальні бар'єри професійної діяльності учителя.

За результатами діагностики стверджуємо, що найбільш актуальними для вчителів є такі бар'єри: страх учнівської групи; роздратування; перевтома; великі об'єми інформації за програмою, що необхідно опанувати з учнями; незручний розклад; несумісність темпераментів тощо. Вважаємо доречним бар'єри розподілити за такими типами: емоційні, психофізіологічні, змісту та форм педагогічної діяльності (рис. 1)¹².

Рис. 1. Типологія і взаємозв'язок педагогічних бар'єрів професійної діяльності вчителів

¹² Глазкова І. Я. Діагностичні методики сформованості у майбутніх учителів компетентності запобігання і подолання педагогічних бар'єрів. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*. 2014. С. 65–68. URL: <http://surl.li/redxy>

Вважаємо, що найбільш дієвою тактикою як запобігання, так і подолання бар'єрів є аутотренінг. Він спрямований на оволодіння методами релаксації, саморегуляції, самонавіювання, самоспрямування. Використання цієї тактики допомагає управляти емоціями, знімати напругу, тривожність, поновлювати сили для роботи. Пропонуємо орієнтовну програму підвищення кваліфікації для педагогів «Подолання освітніх бар'єрів на основі індивідуалізації освіти».

Мета програми: створення умов успішного подолання педагогами освітніх бар'єрів через розробку та впровадження індивідуалізованих підходів у освітній процес. Цільова аудиторія: викладачі закладів загальної середньої освіти та закладів вищої освіти; вчителі, які стикаються зі складними освітніми ситуаціями; вчителі, які бажають покращити навички індивідуалізації навчання.

Для досягнення максимального ефекту, рекомендовано проведення програми протягом 6-8 тижнів. Програма розподілена на модулі, тематичні блоки. Зміст програми структурований і включає модулі.

Модуль 1. Основи індивідуалізації освіти: (1. Вступ до індивідуалізації навчання: визначення понять, цілі та методи; 2. Роль педагога в індивідуалізації навчання; 3. Аналіз сучасних підходів та методик індивідуалізації).

Модуль 2. Діагностика та планування індивідуалізованого навчання: (1.Методи діагностики потреб учнів: використання тестів, анкет, спостережень; 2. Планування індивідуалізованого навчання: відбір методик, матеріалів).

Модуль 3. Практична реалізація індивідуалізованого навчання: (1. Впровадження індивідуалізації в різні предмети та рівні навчання; 2. Роль технологій у реалізації індивідуалізації: використання онлайн-ресурсів, платформ, програм).

Модуль 4. Оцінювання та підтримка індивідуалізованого навчання: (1. Методи оцінювання успішності в індивідуалізованому навчанні; 2. Підтримка учнів під час індивідуалізованого навчання: психологічний супровід, спілкування з батьками).

Формат проведення включає: онлайн-семінари з дистанційним доступом для учасників; групові та індивідуальні вправи та завдання для практичного застосування навичок; консультації викладачів для обговорення проблем та викликів.

Очікувані результати від цієї роботи: підвищення рівня компетентності вчителів у сфері індивідуалізації навчання; засвоєння нових методик та підходів до роботи зі складними освітніми ситуаціями; розробка індивідуалізованих навчальних планів для учнів з різними потребами; підвищення якості навчання та ефективності роботи викладачів у відповідності з принципами безбар'єрної освіти. Слід

зауважити, що ця програма підвищення кваліфікації спрямована на створення умов для ефективного використання індивідуалізованих підходів у навчанні, що допоможе педагогам подолати освітні бар'єри та покращити якість освіти для всіх учнів¹³.

Дієвим методом формування готовності у педагогів долати освітні бар'єри та створювати безбар'єрне освітнє середовище є проведення тематичних тренінгів, зокрема: «Подолання освітніх бар'єрів для педагогів: засоби та стратегії»¹⁴.

Мета тренінгу: надати педагогам інструменти для успішного подолання освітніх бар'єрів у освітньому процесі.

Часовий обсяг: 4 години (можливі коротші сесії в залежності від потреб).

Розглянемо структуру тренінгу.

1. Розуміння освітніх бар'єрів: знайомство з поняттям «освітні бар'єри»; характеристика видів освітніх бар'єрів у педагогів; причини виникнення освітніх бар'єрів у тих, хто навчає; активна дискусія (аналіз та обговорення власних досвідів у подоланні освітніх бар'єрів); роль самовдосконалення викладача у подоланні бар'єрів самоосвіти та самовиховання.

2. Інструменти подолання освітніх бар'єрів: ефективне управління часом, розподіл часу між підготовкою, викладанням та оцінюванням; робота з різними типами здобувачів освіти, застосування принципів індивідуалізації навчання та диференціація завдань; використання різноманітних методик та прийомів викладання для залучення всіх учнів; застосування здоров'язбережувальних освітніх технологій, підтримка здорового середовища в групі, взаємодія зі здобувачами освіти; техніки рефлексії для визначення освітніх потреб тих, хто навчається; стратегії адаптації програм та методик для різних типів учнів; використання інтерактивних методів навчання для залучення здобувачів освіти з різними особливостями; інструменти самовдосконалення у подоланні бар'єрів самоосвіти та самовиховання.

¹³ Хатунцева С.М., Глазкова І.Я., Ляхова І.М. Забезпечення безбар'єрного доступу до здоров'язбережувального освітнього середовища. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки* : зб. наук. пр. 2023. Вип. 1. С. 410–418. DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-1-410-418 URL: <https://pedagogy.bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2023/06/44-1.pdf>.

¹⁴ Khatuntseva S., Glazkova I. Characterization of barriers to be overcome in the formation of information and communication competence of a future specialist. *XII International Scientific and Practical Conference «Challenges and problems of modern science», United Kingdom*. (London, January 04-05, 2024), London, P. 47–51. URL: <https://doi.org/10.33407/itlt.v87i1.4748>

3. Практичні вправи та обговорення: роль групової роботи в подоланні освітніх бар'єрів, обмін досвідом та взаємопідтримка; розв'язання ситуаційних завдань та кейсів, пов'язаних з освітніми бар'єрами; обговорення та обмін ідеями щодо використання засвоєних стратегій у практиці; робота в групах над сценаріями вирішення конкретних освітніх ситуацій; створення індивідуалізованих навчальних планів для учнів з різними потребами; тренування навичок комунікації з учнями, батьками та колегами для підтримки успішного навчання; робота з емоційним стресом та психологічними перешкодами; обговорення методів постійного самовдосконалення та відкритості до нових методів та підходів.

Підбиття підсумків тренінгу та очікувані результати: підвищення усвідомленості педагогів щодо освітніх бар'єрів та їх впливу на освітній процес; засвоєння практичних стратегій та інструментів для ефективного подолання освітніх бар'єрів; збільшення впевненості педагогів у власних можливостях управління освітніми процесами та створення безбар'єрного освітнього середовища. Цей вид роботи може включати домашнє завдання: розробку індивідуалізованого навчального плану для одного учня з урахуванням його особливостей; підготовку короткого звіту про застосування отриманих знань протягом тижня.

Цей тренінг спрямований на надання педагогами не лише теоретичних знань про освітні бар'єри, але й практичних інструментів для їх подолання. Такий тренінг сприятиме подоланню бар'єрів самопізнання, покращенню навчання та розвитку здобувачів освіти з різними потребами та зробить освітній процес більш доступним та ефективним для всіх. Таким чином, подолання освітніх бар'єрів педагогами не лише сприяє успішному навчанню здобувачів освіти, але й є важливою запорукою створення безбар'єрного освітнього середовища.

ВИСНОВКИ

За результатами дослідження вивчено теоретичні та методичні засади розбудови безбар'єрного освітнього середовища. Авторами проведено аналіз історичних витоків проблеми безбар'єрності як соціального явища, а також передумови розбудови освітньої безбар'єрності. Результати дослідження підтверджують важливість створення безбар'єрного освітнього середовища для всіх суб'єктів освітнього процесу (як тих, хто вчиться, так і тих, хто вчить), незалежно від їхніх фізичних, психологічних та інших особливостей. Доведено, що інклюзивна освіта є ключовим аспектом створення безбар'єрного середовища, що передбачає не лише фізичну доступність, але й прийняття, підтримку кожного, його включеність в освітній процес.

Автори виокремлюють низку викликів, що стоять на шляху розбудови безбар'єрного освітнього середовища в Україні, зокрема: неформована готовність вчителів до роботи з дітьми, які мають особливі освітні потреби; проблеми раннього втручання; освіта дорослих, навчання ветеранів, тощо.

У дослідженні основна увага приділяється бар'єрам освітнього середовища на мікрорівні, тобто на рівні суб'єктів освітнього процесу. Авторами обґрунтовано доцільність стратегії запобігання бар'єрів освітнього процесу, що зумовлена їх негативними функціями, а також деструктивним впливом на діяльність. Разом з тим, коли не вдається запобігти появі бар'єра, автори говорять про стратегію подолання бар'єрів освітнього процесу, що зумовлена необхідністю усунення можливих їх деструктивних наслідків. Вказані стратегії забезпечуються сукупністю тактик, що трактуються як способи, прийоми досягнення певної мети, які виключають, зводять до мінімуму виникнення бар'єрів у процесі навчальної або професійної діяльності.

Висновки дозволяють визначити перспективи подальших досліджень у цій галузі. Поглиблене дослідження методів навчання, адаптації змісту освітніх програм та пошук шляхів вдосконалення професійної підготовки педагогічних кадрів буде сприяти покращенню практичної реалізації безбар'єрного освітнього середовища.

АНОТАЦІЯ

У контексті сучасних вимог до освіти, де безбар'єрність стає ключовим принципом, досліджується проблема створення освітнього простору, що враховує потреби всіх його суб'єктів незалежно від їхньої фізичної, психологічної або соціальної специфіки. Дослідження розкриває теоретичні та методичні засади створення безбар'єрного освітнього середовища. У роботі описано історичні витоки проблеми, проаналізовано сутність, стан та виклики освітньої безбар'єрності в Україні. Основна увага дослідників сконцентрована на мікрорівні прояву різного роду бар'єрів, тобто бар'єрів, що супроводжують безпосередньо суб'єктів освітнього процесу, як тих, хто вчиться, так і тих, хто вчить. Авторами обґрунтовують доцільність впровадження в освітній процес стратегій запобігання та подолання бар'єрів, дієвість яких забезпечується певними тактиками, що трактуються як сукупність методів і прийомів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Потапенко О. Б. Концептуальні засади створення безбар'єрного освітнього середовища. *Перспективи та інновації науки*. 2023. № 10(28). С. 348–360. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-10\(28\)-348-36](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-10(28)-348-36) . (дата звернення: 02.03.2024).
2. Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року від 14.04.2021. № 366-р / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-r/conv#Text>. (дата звернення: 02.03.2024).
3. Безбар'єрність та умови для інклюзивного навчання. *Новий освітній простір, безбар'єрність* : інформаційний посібник. URL: <http://surl.li/redsp> (дата звернення: 02.03.2024).
4. Accessibility for the Disabled. A Design Manual for a Barrier Free Environment. United Nations. New-York, 2021. URL: <http://surl.li/redsl> (дата звернення: 02.03.2024).
5. Лещук Г. В. Концепт безбар'єрності в теорії та практиці інклюзії. *Інклюзія в дії: стратегії впровадження в Україні та світі*: колективна монографія. Тернопіль : Осадца Ю.В., 2022. С. 8–28. URL: <http://surl.li/redpv> (дата звернення: 02.03.2024).
6. Що таке інклюзивність та безбар'єрність? Інклюзія в Україні. Beeroot academy. URL: <http://surl.li/takmu> (дата звернення: 02.03.2024).
7. Створення безбар'єрного середовища та соціальна інклюзія: світовий досвід для України : аналіт. доп. / Зубченко С. О., Каплан Ю. Б., Тищенко Ю. А. Київ : НІСД, 2020. 24 с. URL: <http://surl.li/dhmkm>
8. Освітня безбар'єрність – якісна освіта незалежно від віку, стану здоров'я та місця проживання // Управління комунікацій та інформаційної політики. URL: <http://surl.li/redqo> (дата звернення: 02.03.2024).
9. Глазкова І. Я. Теоретико-методичні засади формування у майбутніх учителів компетентності запобігання і подолання педагогічних бар'єрів у процесі професійної підготовки : автореф. дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04. Запоріжжя : КПУ, 2013. 43 с. URL: <http://surl.li/redqx> (дата звернення: 02.03.2024).
10. Глазкова І. Я. Бар'єрна педагогіка як новий напрям педагогічної науки. *Міждисциплінарність як методологія гуманітарних наук* : мова, освіта, культура : матеріали міжн. науково-практ. конф. (Умань, 26–27 квітня 2012 р.). Умань. ПП Жовтий О. О., 2012, Ч. 2. С. 31–34.
11. Глазкова І. Я. Гуманність: структура, засоби формування. *Проблеми сучасного мистецтва і культури*. Зб. наук. праць. Київ : Науковий світ, 2002. С. 41–47.
12. Глазкова І. Я. Діагностичні методики сформованості у майбутніх учителів компетентності запобігання і подолання педагогічних

бар'єрів. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*. 2014. С. 65-68. URL: <http://surl.li/redxy> (дата звернення: 02.03.2024).

13. Хатунцева С.М., Глазкова І.Я., Ляхова І.М. Забезпечення безбар'єрного доступу до здоров'язбережувального освітнього середовища. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки* : зб. наук. пр. 2023. Вип. 1. С. 410–418. DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-1-410-418 URL: <http://surl.li/redrm> (дата звернення: 02.03.2024).

14. Khatuntseva S., Glazkova I. Characterization of barriers to be overcome in the formation of information and communication competence of a future specialist. *XII International Scientific and Practical Conference «Challenges and problems of modern science», United Kingdom*. (London, January 04-05, 2024), London, P. 47–51. URL: <https://doi.org/10.33407/itlt.v87i1.4748> (дата звернення: 02.03.2024).

Information about the authors:

Glazkova Iryna Yakivna,

Doctor of Science (Pedagogy), Professor,
Dean of the Faculty of Philology and Social Communications
Berdyansk State Pedagogical University
66, Zhukovs`ki Str., Zaporizhzhia, 69063, Ukraine

Khatuntseva Svitlana Mykolaivna,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Biology,
Human Health and Physical Rehabilitation
Berdyansk State Pedagogical University,
66, Zhukovs`ki Str., Zaporizhzhia, 69063, Ukraine